

Hukuk Tarihinde “Mutlak Egemen Baba” ve Yetkileri

The “Absolute Sovereign Father” and His Powers in Legal History

Doç. Dr. Mehmet AYKANAT ¹

Öz

İlk Çağ aile hukukunda baba, aile üyeleri üzerindeki geniş yetkileri ile dikkat çekmektedir. Ülkemizde Roma hukukundaki pater familias aile üyeleri üzerindeki patria potestas yetkisi ile çalışmalara konu olmuştur. Diğer İlk Çağ medeniyetlerindeki benzer geniş yetkilere sahip baba figürü ise incelenmemiştir. İlk Çağ ailelerinde baba aile üyelerini öldürme, köle olarak satma, rehin verme, cezalandırma gibi yetkilere sahip olmuştur. Bu yetkilerden dolayı baba aile üyeleri üzerinde mutlak egemen olarak nitelenmiştir. Bu çalışmanın konusu mutlak egemen babanın yetkileri, sebepleri, gelişimi, İlk Çağ medeniyetlerindeki görünümüdür. Çalışma konunun ilk kez ele alınması bakımından önemlidir. Çalışmada tarihsel yöntem, literatür tarama yöntemi ve karşılaştırmalı yöntemle bulgular ve sonuçlar elde edilmiştir. İlk Çağ hukuki düzenlemeleri taranmış ve konuya ilişkin hukuki hükümler yorumlanmıştır. İncelenen dokuz medeniyette babaların mutlak egemenlik veren yetkileri üzerinde durulmuştur. Egemenlik anlayışı baba kavramının farklı dillerdeki kullanımına yansımıştır. Mutlak egemen baba İbrani, Çin, İran, Antik Yunan ve Roma medeniyetlerine öldürme dahil yetkilere sahip olmuştur. Babillerde babaya aile üyeleri üzerinde çok çeşitli yetkiler verilmiştir. Roma hukuku en sert ve geniş yetkilerin verildiği medeniyettir. Mutlak egemen baba anlayışını doğuran dini, sosyal ve ekonomik sebeplerin değişmesi ile babanın yetkileri zamanla azalmıştır. Mutlak egemen baba anlayışının 19. yüzyıla uzanan etkileri olsa İlk Çağ’ın bir kavramıdır. Babanın yetkileri ataerkil yapı, kadının statüsü ve kölelik gibi kavramlarla ilişkili görünmektedir.

Anahtar Kelimeler: Aile hukuku, hukuk tarihi, İlk Çağ medeniyetleri, baba, pater familias

Makale Türü: Araştırma

Abstract

In ancient family law, the father draws attention with his extensive authority over family members. In Türkiye, the pater familias in Roman law have been the subject of studies. The father figure, who had similar extensive authority in other ancient civilizations, has not been examined. In ancient families, the father had the authority to kill family members, sell them as slaves, and give them as pawns. Due to these authorities, the father was described as an absolute sovereign over family members. The subject of this study is the authority of the absolute sovereign father, its development, and its appearance in ancient civilizations. In the study, findings and results were obtained with the historical method, literature review method and the comparative method. The absolute sovereign father had the authority, including killing, in Hebrew, Chinese, Iranian, Ancient Greek and Roman civilizations. Roman law is the civilization that was given the strictest and most extensive authority. The authority of the father decreased over time with the change of religious, social and economic reasons that gave rise to the concept of the absolute sovereign father. Although the effects of the concept of the absolute sovereign father extend to the 19th century, it is a concept of the Ancient Age.

Keywords: Family law, legal history, Ancient civilizations, father, pater familias

Paper Type: Research

Giriş

İlk Çağ medeniyetlerinde oldukça baskın olduğu görülen ataerkil aile anlayışı, güçlü bir baba figürü ortaya çıkarmıştır. Çocukların ve bazen eşin eğitimleri, çalışma hayatları ve evlilikleri

¹ Afyon Kocatepe Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, mehmetaykanat@gmail.com.

gibi yetkilerin ötesinde mallarının yönetimi, borç karşılığı köle olarak satılmaları veya çalıştırılmaları, cezalandırılmaları hatta öldürülmeleri gibi geniş yetkiler İlk Çağ ailelerinin büyük bir kısmında babaya tanınmıştır. Mezopotamya, İbrani, Hitit, Mısır, Çin, Hint, Antik Yunan ve Roma medeniyetlerinde güçlü baba figürü farklı seviyelerde var olmuştur. Kara Avrupası hukuk sisteminin temeli olduğu kabul edilen Roma hukukunda “pater familias” olarak ifade edilen ve birebir karşılığı “aile babası” şeklinde tercüme edilen baba anlayışı ise güçlü baba anlayışının en bariz örneğidir. Yetkileri ve uygulamadaki yeri azalsa da güçlü baba figürü Orta Çağ’a aktarılmış; Çin, Yahudi, Doğu Roma, Arap, Türk medeniyetlerinin aile anlayışlarına yansımıştır.

Bu çalışma İlk Çağ medeniyetlerinde güçlü baba anlayışını, bu anlayışın sebeplerini, gelişimini, babanın kullandığı yetkileri ve yetki alanındaki aile üyelerini, anlayışın farklı medeniyetlerdeki yansımaları hukuk tarihi bağlamında incelemeyi amaçlamıştır. Tarihteki geniş yetkili bu baba anlayışını anlatmak üzere önce “süper baba” tabirinin kullanılması düşünülmüştür. Ancak süper baba tabiri olumlu bir çağrışım yapmakta ve aile mensuplarını satma, öldürme gibi yetkileri tam ifade etmemektedir. “Despot baba” tabiri zalimliği ve aşırı güç kullanmayı akla getirmektedir. Ancak yetki sahibi olmak ile uygulamak arasında fark vardır. Bu yetkilere sahip olmasına rağmen baba despot olmayabilir. Mutlak güce sahip, egemen ve otokratik sıfatları, bu baba anlayışını daha iyi ifade eden kavramlar olarak görünmektedir. Türkçe bakımdan daha anlaşılır olacağı düşüncesiyle başlıkta “mutlak egemen” baba kavramı tercih edilmiştir.

Çalışma İlk Çağ hukuki düzenlemelerinde baba figürü çerçevesinde şekillenmiştir. Mevcut verilere göre bilinen en eski hukuki düzenlemeler Mezopotamya medeniyetine ait kanunlardır. “Sumer, Babil, Assur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı” başlıklı eserde bu medeniyetin kanun metinleri ve çevirileri yayınlanmıştır (Tosun ve Yalvaç, 1989). Çalışmamızda bu metinlerden yararlanılmıştır. Günümüzden birkaç bin yıl öncesine ait bu kanunlarda en eski hukuk dallarından biri diyebileceğimiz aile hukukuna ilişkin hükümler vardır. Hammurabi Kanunu metni ayrıca “Üç Sami Kanun Koyucu” (Galanti, 2002), “Hammurabi’s Laws” (Richardson, 2004) adlı eserlerden taranmıştır. Roth, Mezopotamya’daki kanunları Ur-Nammu’dan, Orta Assur Kanunlarına değin İngilizce olarak yayınlamıştır (Roth, 1997). Roth’un Mezopotamya ve Küçük Asya Kanunları derlemesinde Hitit Kanunları da yer almıştır. Bu bölümün çevirisi Harry A. Hoffner tarafından yapılmıştır (1997, s. 213-248). Hitit Kanunlarına ilişkin “Hitit çağında Anadolu: Çiviyazılı ve hiyeroglif yazılı kaynaklar” (Alp, 2000) Türkçe hukuk metinleri derlemesidir. İbrani hukukunun kaynaklarından on emir için The Decalogue (Jacob, 2004) makalesinden, Tevrat metni için kutsal kitap.info.tr web adresinden yararlanılmıştır. Kanun taramaları İlk Çağ düzenlemeleri ile sınırlanmıştır. Genel (umumi) hukuk tarihi alanına ilişkin temel eserler, İlk Çağ medeniyetlerinin aile ve baba anlayışlarına ilişkin eserler çalışmamızın ikincil kaynaklarını oluşturmuştur.

Mutlak egemen baba konusunun ataerkil aile anlayışı, aile dinleri ve atalara ibadet kültürü, borç sebebiyle kölelik, kadının konumu, mülkiyet gibi konularla ilişkisi bulunmaktadır. Ancak literatürde bu anlayışı yansıtan hukuki düzenlemeleri inceleyen, doğrudan mutlak egemen babanın yetkilerine odaklanmış bir çalışma yoktur. İlk kez bu çalışmada İlk Çağ’da babanın mutlak yetkileri, bu anlayışın sebepleri ve kapsamı ile gelişimi incelenmiştir.

Çalışmada tarihsel yöntem, literatür taraması ve karşılaştırmalı yöntem kullanılan başlıca yöntemlerdir. Makalede tarihsel yöntemle “mutlak egemen baba” figürünün ortaya çıkışı tespit edilmeye çalışılmıştır. Geniş yetkilere sahip baba figürünün hangi medeniyetlerde bulunduğu tespit edildikten sonra gelişimi, farklı medeniyetlerde yetkisinin değişimi analiz edilmiştir. Bunun için günümüze ulaşan yasal düzenlemelerden, edebi eserlerden ve belgelerden yararlanılmıştır. Literatür taramasında Türkçe literatürde Roma hukuku ve pater familias konusunda çalışmalar olduğu görülmektedir. Diğer medeniyetlerle ilgili Türkçe literatür ise nispeten zayıftır. Yabancı dildeki literatür bütün medeniyetler bakımından taranmıştır. Literatür taraması ile konuyu ele alan çalışmalar, yaklaşımları ve tartışmaları ortaya konulmuştur. Karşılaştırmalı yöntem aile babası anlayışının hem farklı medeniyetlerdeki durumunu karşılaştırmak için hem de farklı tarihi dönemlerde gelişimini izlemek için kullanılmıştır.

Araştırmacılar tarafından çözümlenen İlk Çağ hukuk metinleri üzerinde yeterli hukuki çalışmalar yoktur. Bu çalışma hukuk tarihçilerinin genel hukuk tarihi alanına ilgilerini artıracak bir çalışmadır. Mutlak egemen baba anlayışına ilişkin hukuki düzenlemeler aktarılmış, böylece farklı medeniyetlerde konunun durumu ele alınmıştır. Zaman zaman aile hukukunun dini inanışlarla, sosyal yapıyla, hukuk düzeniyle ilişkisi konu çerçevesinde irdelenmiştir. Aile hukuku literatürüne İlk Çağ'dan bir yaklaşım sunulmuştur.

1 Baba ve Mutlak Egemen Baba Kavramları

Hukuk sözlüklerinde ve Türk Medeni Kanunu'nda baba tanımlanmamıştır. Kanundaki düzenlemelere göre baba “çocukla arasında soybağı bulunan veya kurulan kişi” olarak tanımlanabilir (m. 282). Tarih boyunca baba kelimesinin en yaygın kullanılan anlamı budur. Ancak baba kelimesinin çocukla ilişkisi dışında kullanımları da oldukça fazladır.

Türkçe, Farsça, Sanskritçe, Çince, Yunanca ve Fransızca gibi dillerde ortak bir simge sestem türetilen kelime baba, babu, papa gibi şekillerde seslendirilmektedir. Baba kelimesi daha çok “yaşlı ve saygın erkek” anlamında kullanılmıştır (Nişanyan). Tanrının da baba olarak nitelendiği, baba özellikleri ile anlatıldığı örnekler vardır (Maynes ve Waltner, 2012, s. 19; Souza ve Klingbeil, 2014, s. 92). Sümer'de baba kavramının bir üstünlük göstergesi olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Sümer tabletlerinde yüksek memurlar için “kent babası”, okul müdürü için “okulun babası” gibi tabirler kullanıldığı görülmektedir. Tanrılar yine baba sıfatıyla anılmıştır (Kramer, 2002, s. 23, 204).

Farklı toplumlarda aile liderleri dışında din adamları, ulus liderleri, sanat eserlerinin yaratıcıları baba kavramıyla ifade edilmiştir (Madajczak, 2017, s. 373). Çıraklık ilişkisinde usta, baba olarak görülmüştür. Bazı toplumlarda annenin ve babanın babası, eşin babası ve diğer atalar için de baba ifadesi kullanılmıştır. (Allen, 2009, s. 54). İbranice İncil'de 83 kez kullanılan “beit ab” yani baba evi kavramı aile anlamında kullanılmıştır. (Albertz ve Schmitt, 2012, s. 24).

Bazı medeniyetlerde aile reisi kendi dillerindeki kavramlarla yerleşmiştir. Mezopotamya'da atalara ibadeti yöneten babanın babalık statüsü “abbutu” kelimesi ile anlatılmıştır (Van der Toorn, 2008, s. 29). Baba kelimesi Palaca “papa-”, Hititçe “atta-”, Luwice “tati-” kelimeleri ile karşılanmıştır (Alp, 2000, s. 18). Antik Yunan'da “kyrios” eş, çocuklar ve diğer kadın akrabalarından sorumlu ve onlar üzerinde yetkili aile reisi anlamında bir kelimedir. Kelimeyi “efendi” olarak çevirenler de vardır; ama kyrios özgürler üzerinde yetki kullanmıştır (Schaps, 1998, s. 164, 168).

Türk hukukunda Roma hukuku dersi eğitim müfredatlarında yer aldığından Roma hukuku kavramları üzerine çalışmalar vardır. Roma medeniyetinde “pater familias” aile babasıdır. Pater familiasın yetkisi ise “patria potestas” kavramıyla açıklanmıştır. Roma medeniyetinden daha eski olan bazı medeniyetlerde de aile reisi karşılıkları vardır.

Baba ataerkil yapının oluşturduğu anlayışta ailenin reisi olarak tanımlanan ve aileyi yönetme yetkisi olan kişidir. Nitekim Türk hukukunda 2002 yılına kadar yürürlükte olan eski Medeni Kanun'da koca aile reisi olarak yer almıştır. Yeni kanun aile reisi kavramına yer vermemiş, evi yönetme yetkisine sahip kişi “ev başkanı” olarak tanımlanmıştır (TMK m.367). Babanın aile reisi olarak tanımlanmasının günümüze ulaşan ilk kanunlardan bu yana geçen yaklaşık dört bin yılda çok köklü bir değişikliğe uğramadığı söylenebilir. Ancak babanın yetkileri bakımından değişimler olduğu bu çalışmada görülecektir.

Baba kavramı tarihsel süreçte ev başkanı anlamının ötesinde anlamlara sahip olmuştur. Avrupalı ve Kızılderi dünyalarında baba “hayat veren kişi” anlamında kullanılmıştır (Madajczak, 2017, s. 379). Bu anlayış babanın çeşitli egemenlikler kazanmasını sağlamıştır. Mutlak egemen baba, baba kavramından farklılaşmıştır. Mutlak egemen baba ataerkil anlayışın getirdiği yetkileri oldukça aşan, sınırsız veya olağan sınırları aşan yetkilere sahip babadır. Mutlak egemen baba kavramını baba kavramından ayıran yetkiler rehin verme, kiralama, satma ve öldürme gibi aile üyeleri üzerinde mutlak egemenlik işareti olan yetkililerdir. Ailenin malları

üzerinde veya evlenme gibi kişisel haklarda tasarruf etmek babaların yetkileri arasında olmuştur. Bu yetkiler medeniyetlere, medeniyetlerin farklı dönemlerine ve aile üyelerine göre değişiklik gösterebilmiştir.

2 Mutlak Egemen Baba Anlayışının Gelişimi

Kramer, babalık kavramının altı bin yıl önce tarım devrimi sırasında ortaya çıktığını, öncesinde insan türü dışındaki canlılarda olduğu gibi baskın baba rolünün olmadığını ileri sürmüştür. Güç gerektiren tarım ve hayvancılık faaliyetleri ile erkeğin doğumdaki payının anlaşılması kontrolün erkeğe geçmesini sağlamıştır (1991, s. 1-4). Modern öncesi hemen bütün devletlerin ataerkil olduğu söylenebilir. Ataerkil rejim efendi-köle, baba-evlat ilişkilerini temel almış bir sosyal yapıdır. Zaman içerisinde bu ataerkil yapıda akılcı değişiklikler meydana gelmiş, ancak ataerkil yapı özünü kaybetmemiştir (Schloen, 2001, s. 51).

Ailenin en yaşlı erkeğinin sınırsız bir otoriteye sahip olması Kozak tarafından Semitik² bir örf olarak nitelenmiştir. Bu örfün farklı medeniyetlerde yayılmasından önce kadınlar daha geniş yetkilere ve ehliyeteye sahip olmuşlardır (2015, s. 72). Elimizdeki bilinen en eski kanunlar olan Mezopotamya’daki hukuki düzenlemeler babalara eşleri ve çocukları üzerinde geniş yetkiler vermiştir. Bu aile anlayışı diğer medeniyetleri etkilemiş, antik Yunan ve Roma medeniyetlerinde babanın yetkileri olağan olarak görülmüştür. Babaların eşleri ve çocukları üzerindeki yetkisi aile ilişkilerinin ötesinde, hukuki düzenlemeler tarafından tanınmıştır (Maynes ve Waltner, 2012, s. 31-32).

İlk Çağ’ın 375 yılında gerçekleşen Kavimler Göçü ile veya 476 yılında Batı Roma İmparatorluğu’nun çöküşü ile sona erdiği ve Orta Çağ’ın başladığı kabul edilmektedir. Roma’nın Bizans’a evrildiği, barbar krallıkların kurulduğu, İslam’ın doğduğu ve yayıldığı, doğuda Çin, Türk, Moğol devletlerinin yaşadığı Orta Çağ’da mutlak egemen baba anlayışı sürmüştür müdür? Mutlak egemen baba anlayışında Roma ailesinin pater familiası zirve olarak görülebilir. Araştırmacılar tarafından monark olarak nitelenen pater familias, diğer medeniyetlerdeki baba yetkilerini aşan yetkilere sahip olmuş ve bu yetkileri daha geniş bir aile grubu üzerinde kullanabilmiştir. Bu yetkiler zamanla azalmış, Doğu Roma’ya tümü geçmemiştir (Mitchell, 2007, s. 7). Baba Doğu Roma ailesinin merkezinde olmaya devam etmiş ve ataerkil anlayış sürmüştür. Ancak Doğu Roma’da babanın aile üyelerini öldürme yetkisi kaldırılmış, satma gibi daha hafif yetkileri ise bir süre daha devam etmiştir.

Türkler ataerkil bir anlayışa sahip olsa da babanın geniş yetkileri bulunmamıştır (Arsal, 2014, s. 328; Mahmud Esad, 2012, s. 119-120). İslamiyet öncesi bazı Türk topluluklarında babanın çocuklarını satma yetkisine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Uygurlarda çocuk satım sözleşmelerine rastlanmıştır. Baba diğer oğullarına danıştıktan sonra oğullarından birini satabilmiştir (Üçok, Mumcu ve Bozkurt, 2017, s. 47). Korkmaz çocuk satışının bir köleleştirme usulü olduğunu ve diğer mal satım sözleşmeleri ile benzer şekilde yapıldığını ifade etmiştir (Korkmaz, 2024, s. 75).

Arap medeniyetinde babaların çocuklarını satma yetkisi Cahiliye olarak adlandırılan İslamiyet öncesi dönemde vardır. Hz. Peygamber çocukların satılmasını yasaklamış, çocuğunu satan babalara ağır tazir yaptırımını öngörmüştür. Buna karşın babaların çocukları tarafından satıldığı olaylar yaşanmıştır (Kamacı, 2012, s. 12-18). İslam devletinin hakimiyetinden sonra Mısır’da, 785 yıllarında, çocukların satıldığına dair belgeler vardır (Schneider, 2007, s. 370). Cahiliye dönemindeki bir diğer adet kız çocuklarının gömülerek öldürülmesidir. Kur’an (45:58) yeni doğan kız çocuklarının öldürülmesini yasaklamıştır. Kuran eşitlikçi bir yaklaşıma sahip olmasına rağmen, Hz. Muhammed’in vefatından sonraki üç yüz yılda oluşturulan İslam aile hukuku kurallarının babaları güçlü kıldığı; İslam hukukçularının bu konuda ataerkil anlayıştan

² Nuh’un oğlu Sam’in soyundan geldiğine inanılan Sami halkları arasında Araplar, Yahudiler, Habeşler, Aramiler, Süryaniler, Akadlar ve Fenikeliler yer almaktadır.

etkilendikleri ileri sürülmüştür (Maynes ve Waltner, 2012, s. 22). İslamiyet babaya koşulsuz bir saygı öngörse de mutlak egemen yetkiler tanımadığı anlaşılmaktadır.

Babaların aile üyeleri üzerindeki yetkilerinin günümüzde dahi tam anlamıyla kalktığı söylenemez. Yine bir medeniyet veya ülke bakımından baba egemenliğinin ortadan kalkma zamanını tespit etmek güçtür. Çünkü ülkenin bir bölümünde devam etme olasılığı vardır. Örneğin aile üyelerinin uğradığı fiziksel şiddetin önce zengin ailelerde kalktığı tespiti yapılmıştır. Babaların dinsel etkilerinin zayıfladığı 17. yüzyıl sonlarında çocuklar malvarlıkları üzerinde daha çok hakimiyet elde etmişlerdir (Anderson, 1980, s. 48-49).

Akgündüz, Roma ve Antik Yunan'daki çocuklarını satma anlayışının bir süre daha devam ettiği görüşündedir. Çocukları satma yetkisinin İngiltere'de 12. yüzyıla, Fransa'da 15. yüzyıla kadar devam ettiği ileri sürülmüştür. Anlayışın Çin'de 1878 yılında, Japonya'da benzer şekilde 19. yüzyılda son bulduğu belirtilmiştir (Akgündüz, 1991, s. 34). Çin'de babaların çocuklarını satmalarının komünizm ile sona erdiği başka kaynaklarda da yer almıştır (Miers, 2004, s. 2) Yazar tarih vermese de komünizmin hakim olduğu 19. yüzyılda bu anlayışın sürdüğü anlaşılmaktadır. Fransız Devrimi'nden sonra Napolyon'un hazırlattığı kanunlarda babanın eşi ve çocukları üzerindeki yetkilerinin arttığı görülmektedir (Aries, 1962, s. 356; Maynes ve Waltner, 2012, s. 88-89). Ancak ataerkil anlayışı yansıtan bu yetkiler oldukça geniş olmasına karşın, mutlak egemen bir baba anlayışının varlığı şüphelidir.

3 İlk Çağ Hukuki Düzenlemelerinde Mutlak Egemen Baba

Antik medeniyetlerde baba figürünün az çok birbirine benzer olduğu anlaşılmaktadır. Geniş yetkileri olan baba figürünü hemen hemen bütün medeniyetlerde görmek mümkündür. Sırasıyla Mısır, Mezopotamya, İbrani, Hitit, Çin, Hint, İran, Antik Yunan ve Roma medeniyetlerindeki baba figüründen sırasıyla bahsedilmiştir.

3.1 Mısır medeniyetinde baba anlayışı

Mısır medeniyeti en eski medeniyetler arasında olduğu için uzun bir tarihe sahip olmuş ve bu tarihi süreçte farklı devletlerin yönetimi altında bulunmuştur. Bu süreçte aile ve baba anlayışında değişiklikler yaşanmıştır. Türkçe literatürde Mısır ailesinin ataerkil olduğu düşüncesi baskınken (Mahmud Esad, 2012, s. 57; Okandan, 1951, s. 88) yabancı literatürde ataerkil olduğunu düşünenler olduğu gibi bazı dönemlerde anaerkil olduğunu savunanlar da vardır (Allen, 2009, s. 1-2; Baber, 1935, s. 411).

Mısır'da aile aynı soydan gelenlerden oluşmuştur. Bu geniş aile anlayışı MÖ 24. yüzyılda, Tinit Krallığı devrinin sonlarına doğru daha dar bir aile anlayışına dönüşmüştür. Babanın çocuklar üzerindeki yetkisi belirli bir yaşta sona ermiştir (Ekinci, 2011, s. 36; Okandan, 1951, s. 88). Eski krallık döneminde kadının statüsü erkeğe yakın olarak görülmektedir. Hatta aile yapısında mülkiyetin kadından geçmesi gibi anaerkil anlayışı andıran özellikler bulunmuştur. (Baber, 1935, s. 409-411). Kaynaklar sınırlı olsa da bu dönemde babanın mutlak egemen yetkilerinin olmadığı anlaşılmaktadır.

Kadınların resimlerde erkekten küçük ve hizmet eder şekilde resmedilmesini, erkeğin evin reisi olması ile ilişkilendirenler olmuştur. Babanın karısına kızdığında onu evin arkasına göndermesi bir yaptırım olarak uygulanmıştır (Baber, 1935, s. 411). Türkçe literatürde Mısır ailesinde reisin baba olduğu düşüncesi hakimdir. Aile reisi ruhanilerin idaresinde atalara ibadeti düzenlemiştir. Aileye ait bir arazi var olmuştur (Ekinci, 2011, s. 34; Mahmud Esad, 2012, s. 57-59).

Eski dönemlerde var olan babanın aile üzerindeki otoritesi zamanla yumuşamış; ancak MÖ 2750-2625 yılları arasında tekrar egemen baba anlayışına dönüşmüştür. Kadının ve çocukların baba otoritesi altında olduğu bu anlayış yerleşmiştir. Babanın ölümünde en büyük erkek çocuk ailenin reisi olmuştur (Kozak, 2015, s. 216; Okandan, 1951, s. 89).

Mısır ailesinde babanın Roma’daki pater familias gibi geniş yetkilere sahip olmadığı, çocuğu öldürme hakkının bulunmadığı görülmektedir. Çocuğunu öldüren babaya, çocuğun hayata gelmesini sağlamış olduğundan ölüm cezası verilmemiştir. Ancak baba üç gün boyunca bir görevlinin gözetiminde çocuğun cesedi boynuna asılı olarak gezmek zorunda tutulmuştur (Baber, 1935, s. 412).

MÖ 4. yüzyılda Yunanlılar Mısır’da hakim olduğunda, Yunan ve Mısır aile anlayışları çatışmıştır. Kadının her zaman bir erkeğin velayeti altında olduğu Yunan toplumunun aksine Mısır’da kadınlar kocalarından ve babalarından bağımsız mal varlığı sahibi olabilmıştır. Kadınların kocalarına ve babalarına karşı açtıkları davalara rastlanmıştır (Maynes ve Waltner, 2012, s. 33-36). Bu davalar mutlak egemen baba anlayışı olmadığına dair göstergelerdir.

3.2 Mezopotamya medeniyetinde baba anlayışı

İlk Çağ’da Mezopotamya’da hüküm sürmüş kavimlerden Sümer, Babil ve Assur kavimlerine ait çivi yazısı ile yazılmış kanunlar ve fermanlar önemli birer hukuk kaynağıdır (Tosun ve Yalvaç, 1989, s. 2). Çalışma konumuz bakımından bu kanun ve fermanlar fikir vermekte, baba anlayışının çerçevesini ortaya koymaktadır. Kavimlerin baba anlayışı genel olarak benzer olmakla birlikte farklılıkların da bulunduğu görülmektedir. Sümer’de Ana İttişu ve Eşnunna kanunları, Babil’de Hammurabi Kanunu ve Ammi-Şaduqa Fermanı, Assur’da Orta Assur Kanunu yararlandığımız hukuk metinleri olmuştur. Ur-Nammu ve Lipit İştur gibi kanunların mevcut hükümlerinde ise bilgiye rastlanmamıştır. Genel kronolojik sıraya uygun olarak sırasıyla Sümer’de, Babil’de ve Assur’da baba anlayışı incelenmiştir.

3.2.1 Sümer’de baba anlayışı

Sümer tabletlerinde şehrin yetkilisine “kent babası”, okul müdürüne “okulun babası” denilmesi baba kavramının üstünlüğünü ortaya koymaktadır. Tanrılar yine baba sıfatıyla anılmıştır (Kramer, 2002, s. 23, 204).

Sümerlerde aile babası karısını rehin olarak verebilmiş ve sadakatsizlik gösterdiğinde köle olarak satabilmiştir (Okandan, 1951, s. 107). Ana İttişu Kanunu’nda karı kocanın birbirlerini reddetmeleri halinde yaptırımlar düzenlenmiştir. Kocasına benim kocam değilsin diyen kadının nehre atılacağı, karısına benim karım değilsin diyen erkeğin 1/2 mana gümüş ödeyeceği hükümleri vardır (Lev. VII, Kol. IV, 1, 8). Kocanın yaptırımının daha hafif olduğu görülmektedir.

Babanın evlatları üzerinde de mutlak bir egemenlik hakkı olduğu ileri sürülmüştür (Bozkurt, 1981, s. 70). Ana İttişu Kanunu’nda babaya saygısızlık kölelik sebepleri arasında sayılmıştır. Babasına babam değilsin diyen çocuğun tıraş edildikten sonra köle olarak satılabileceği belirtilmiştir (Lev. VII, Kol. III, 23). Annesine benim anam değilsin diyen çocuk ise şehrin etrafında dolaştırılacak ve evden kovulacaktır (Lev. VII, Kol. III, 29). Yaptırımı daha hafif olsa da evladını tanımayan baba ve anne için de benzer hükümler vardır. Evladını tanımayan baba evden ve duvardan, anne evden ve eşyadan mahrum bırakılmıştır (Lev. VII, Kol. III, 34, 40). Kanunda babaya itaatsizliğin sonucu satılma, anneye itaatsizliğin sonucu kovulma olarak düzenlenmiştir (Galanti, 2002, s. 39; Sünbül, 2020, s. 104). Bu hükümde itaatsizlik suçunun yaptırımının baba ve anne için farklı olduğunu, babaya itaatsizliğin daha ağır cezalandırıldığını görmekteyiz. Anne, babayı ve evladı reddetme yaptırımlarını düşündüğümüzde, baba ailede en üst konumdadır. Ancak yaptıklarından sorumsuz olmadığı ve egemenliğinin kurallarla sınırlı olduğu anlaşılmaktadır.

Ana İttişu tabletlerinde babaya tanınan kendisine karşı çıkan çocuğu satma yetkisi, babanın ölümünden sonra anneye de tanınmıştır. Dini sebeplerle çocukların tapınaklara verildiği anlaşılmaktadır (Bozkurt, 1981, s. 74-75). Yetkilerin sadece babaya değil anneye de verilmiş olması mutlak egemen baba anlayışının değil, baba ve anneye saygının esas alındığını düşündürmektedir.

Eşnunna Kanunu'ndaki hükümlerden kadının ve çocukların haczedilebildiği anlaşılmaktadır. Alacağı olmadığı halde bir adamın karısını ve çocuklarını haczeden ve ölümüne sebep olan kişi de öldürülecektir (m. 24).

3.2.2 Babil'de baba anlayışı

Babil'de aile dini inancı ve bu inanışta her ailenin bir tanrısı vardır. Bu tanrı “aile tanrısı”, “ev tanrısı” veya “babanın tanrısı” olarak anılmaktadır (Van der Toorn, 2008, s. 21-23). Tanrıya “babanın tanrısı” denilmesi babanın konumunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Hammurabi Kanunu'na göre aile reisi evi dağıtan ve kendisine saygı göstermeyen karısını terk edebilir. Terk etmezse adamın evleneceği ve karısının evde köle gibi yaşayacağı düzenlenmiştir (m. 141). Böyle bir kadının kuleden atılarak öldürülmesi ve saraya köle olarak satılması mümkün görülmüştür (Kozak, 2015, s. 85-86). Kanunda yer alan kocasından şikayet eden veya kocasının zina isnat ettiği kadının tanrı yemini edip evine gidebileceği hükmü (m. 131) ise kadının kusurlu olmadığı durumlarda korunduğunu göstermektedir.

Aile babasının karısını ve çocuklarını borç karşılığında satma veya köle olarak verme uygulaması vardır. Huysuz eşin ve asi çocuğun satılması mümkündür. Babanın çocuğunu doğuran cariyenin ise satılması yasaklanmıştır (Johns, 1904, s. 148, 178). Hammurabi Kanunu'nda borç sebebiyle satılan veya köle olarak verilen kadın ve çocukların borç veren efendinin yanında üç³ yıl çalışacakları düzenlenmiştir (m. 117). Aile reisinin aile üyeleri üzerindeki rehin vermeye ulaşan geniş yetkilerine ilk çocuğunun doğumundan itibaren hak kazandığı ileri sürülmüştür. Anne baba çocuğu fakirlik sebebiyle satabilmiş, kendilerine karşı geldikleri için köle yapabilmış veya dini saiklerle tapınaklara köle olarak verebilmiştir (Kozak, 2015, s. 69-70, 85).

Babillerde çocuklar sırasıyla babanın ve annenin otoritesi altındadır. Baba ve anneye saygı gösterilmesi önemli görülmüştür. Baba ve anneye karşı suç işleyen çocukların reddedilmeleri veya evden kovulmaları hakim kararıyla mümkün görülmüştür (Galanti, 2002, s. 39; Okandan, 1951, s. 124).

Babanın çocuklarını kiraya verme ve ücretini alma hakkı vardır. Baba çocukların mallarının da hakimidir. Çocuklardan birini seçip ona sözleşme karşılığında ev, tarla, bahçe bağışlayabilmiştir. Bu işlem seçilen çocuğun miras payını etkilememiştir (Johns, 1904, s. 148). Hammurabi Kanunu'nda babanın çocuğunu mirastan mahrum bırakabilmesi, ciddi bir suç işlemesi ve hakim bu takdir etmesi halinde mümkün görülmüştür. Çocuk babasına karşı ilk kez suç işlemişse görmezden gelinmesi, ikinci kez suç işlediğinde mirastan mahrum edilmesi hükmüne bağlanmıştır (m. 168-169). Akgündüz cezalandırma yetkisinin babada değil kanunda olduğu görüşündedir (Akgündüz, 1991, s. 43). Kararların hakime bırakıldığı düzenlemeler bu görüşü desteklemektedir.

Hammurabi Kanunu'nun çocuk yetiştirmekle ilgili bölümünde sarayda veya din hizmetinde çalışan anne ve babasını reddeden çocukların dilinin kesilmesi, evi terk edenlerin gözünün çıkarılması, babasına vuranın elinin kesilmesi hükümleri vardır (m. 192-193-195). Bu hükümlerde herhangi bir hakim kararından bahsedilmemekte, yaptırımları doğrudan babanın uygulayacağı anlaşılmaktadır.

Hammurabi Kanunu'nda “Bir adam oğluna bir gelin seçtikten ve oğlu kabul ettikten sonra onunla cinsel birleşme yaşarsa, yakalandığında suya atılacaktır” hükmü vardır (m. 155). Bu hüküm babanın gelin seçmek gibi yetkileri olduğunu ancak hareketlerinin sınırsız olmadığını ve kurallara tabi olduğunu göstermektedir.

Babil'deki bir diğer hukuk kaynağı Hammurabi'den yaklaşık yüz yıl sonra yaşamış, Hammurabi soyunun sonndan bir önceki kralı Ammi-Şaduqa'nın fermanıdır (Tosun ve Yalvaç,

³ Galanti ve Richardson tarafından üç yıl olarak belirtilen süre, Tosun-Yalvaç tarafından dört yıl olarak aktarılmıştır.

1989, s. 17). Ammi-Şaduqa Fermanı’nda borç sebebiyle kendisini, karısını veya çocuklarını hizmetkarlığa veren kişilerin serbest bırakıldığı ve özgürlüklerinin verildiği hükmü yer almıştır (m. 18). Bu hükümde babanın borç karşılığı sadece eşlerini ve çocuklarını değil, kendisini de başkalarının hizmetine verdiği anlaşılmaktadır.

3.2.3 Assur’da baba anlayışı

Assurlularda baba otoritesi vardır. Babanın karısı üzerindeki otoritesi şartlara göre değişmiştir. Evlendiği halde babasının evinde yaşayan kadınlar kocasının otoritesine girmemiştir. Ancak kocasının evinde yaşamaya başlayan kadınlar üzerinde kocanın mutlak bir otoritesi vardır. Koca rızası olmadan komşusuna giden karısının kulaklarını kesebilmiştir (Okandan, 1951, s. 156). Aile reisi belirli suçları işleyen karısına şehir büyüğüne bilgi vererek kulak kesme ve göz çıkarma gibi cezalar verebilmiştir. Orta Assur Kanunu’nda bir adamın karısının tabletinde⁴ yazan vurma ve diğer cezaları hakim önünde uygulayacağı (Tablet A, m. 57), göz oyma, kulak kesme gibi cezalarda şehir büyüğüne bildireceği ve onun geleceği (Tablet A, m. 58) yer almaktadır. Bu hükümlerde cezaların hakim veya şehir büyüğü tarafından uygulanması düzenlenmiş iken bir sonraki maddede karısının sözleşmesinde yazan suçlar dışında kocanın dövmek, saçının yolmak, kulaklarını yaralamak ve bükmek gibi fiillerinin cezasının olmadığı belirtilmiştir (Tablet A, m. 59). Bu hükümlerden anlaşıldığına göre kocanın suç işleyen karısına yaptırım uygulama yetkisi yoktur. Bunun istisnası olabilecek hüküm ise karısını başkasıyla yakalayanın öldürebileceğine ilişkin düzenlemedir (Tablet A, m. 15). Zina suçuna ilişkin yaptırımın uygulamasında diğer suçlardan farklı olarak kocaya bizzat uygulama yetkisi tanındığı anlaşılmaktadır.

Orta Assur Kanunu’nda geçen “*Bir adam, borç karşılığı evinde oturan borçlusunun kızını...*” ibaresinden (Tablet A, m. 48) kız çocuğunun borç karşılığı başkasına verildiği anlaşılmaktadır. Başka bir hükümde “*...ister bir adamın oğlu, ister bir adamın kızı olsun...*” (Tablet C+G, m. 2, 3) şeklinde geçtiği için erkek çocuklar bakımından da aynı uygulamanın var olduğu görülmektedir. Çocukların para karşılığı veya rehin olarak verildiği aynı hükümde belirtilmiştir.

3.3 İbranilerde baba anlayışı

İbrani kaynağı Eski Ahit MÖ ikinci bin yıldaki sözlü geleneklerin yazılı şekli olarak görülmektedir. Eski Ahit’teki anlayış ataerkil olarak görülmüş, feminist tarihçiler tek tanrıcılık ile ataerkilliğin doğuşu arasında ilişki kurmuşlardır. Eski Ahit’teki yaklaşımın güçlü bir baba ortaya çıkardığı ileri sürülmüştür (Maynes ve Waltner, 2012, s. 19).

İbrani ailesinin geniş aile olduğu ve baba evinde evli kardeşlerin eşleri ve çocuklarıyla birlikte yaşadığı düşünülmektedir. Özellikle Tevrat’taki aile hukuku düzenlemelerinden, örneğin Levililer bölümündeki akrabalarla ilişkiyi yasaklayan bölümlerden geniş aile üyelerinin birlikte yaşadığı izlenimi edinilmiştir (Schloen, 2001, s. 148). Salt akrabalarla ilişkiyi yasaklayan hükümlerden böyle bir sonuç çıkarmak mümkün görünmemektedir.

Yahudiliğe göre Hz. Musa’ya vahyedilen on emirden beşincisi anne babaya saygı göstermektir. Tevrat’ta anne babasının sözünü dinlemeyen ve uyarılarından ders almayan oğulun anne babası tarafından şehrin büyüklerine götürülüp şikayet edileceği ve şehir sakinleri tarafından taşlanarak öldürüleceği düzenlenmiştir. Böylece hem kötü uzaklaştırılmış olacak hem de bütün İsrail bunu duyacak ve korkacaktır (Yasa’nın Tekrarı 21: 18-21). Saygı hükümlerinde anne ve baba birlikte anılsa da babaya saygı ön plandadır. Mişna ve Talmud hükümleri saygıda bir hiyerarşi oluşturmuş ve babayı en üste koymuştur. Çocuklarla birlikte annenin de babaya saygı duyması gerekli görülmüştür (Baumgartner, 2004, s. 156).

⁴ Kanunun aktarılan ifadelerinden her kadının kendine ait bir tableti olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumda evlilik sözleşmesi şeklinde bir sözleşmenin yapıyor olması ihtimali akla gelmektedir. İkinci ihtimal ise bu ifadenin genel kanunu kastetmiş olmasıdır. Lafzi yorumdan ilk ihtimal anlaşılsa da Orta Assur Kanunu tabletlerinin kastedilme ihtimali dikkate alınmalıdır.

Tevrat'ta “*Kim annesini ya da babasını döverse kesinlikle öldürülecektir*” demektedir (Mısır'dan Çıkış 21, 15). Aynı bölümde baba ve annesine söven, lanet eden kimse için de ölüm cezası öngörülmüştür (Levililer 20:9; Mısır'dan Çıkış 21:17). Tevrat hükümlerinde yetkilerin doğrudan babaya ait olmadığı, şehrin ileri gelenleri tarafından uygulandığı anlaşılmaktadır. Yaptırımlar oldukça ağır olsa da keyfi görünmemekte, çocukların suç görülen fiillerine karşılık uygulanmaktadır.

Yahudi anlayışında anne baba otoritesinin sınırsız olmadığı, keyfi uygulamalara izin verilmediği düşünülmüştür. Baba ve anneye itaat etmek önemli görülmüş, itaatsizlik halinde ağır yaptırımlar söz konusu olmuştur (Okandan, 1951, s. 179).

Baba çocuklarının öldürülmesini dolaylı olarak talep edebilirken, çocuklarını satma yetkisine bizzat sahip olduğu anlaşılmaktadır. Tevrat'ta yer alan “*Eğer bir adam kızını cariyeye olarak satarsa...*” ibaresinden babanın kızını cariyeye olarak satma yetkisi olduğu görülmektedir (Mısır'dan Çıkış 21, 7). Yahudi hukukunda ailenin geçimi için başka çıkar yol görmeyen baba reşit olmayan kızını satma hakkına sahip olmuştur. Anneye ise bu yetki tanınmamıştır (Schneider, 2007, s. 369-370).

3.4 Hititlerde baba anlayışı

Hitit toplumunda “evin babası” olarak ifade edilen aile reislerinin önemli bir yeri olduğu anlaşılmaktadır. Telipinu Fermanı'nda kötülük yapan kişi evin babası olsa da cezalandırılması istenmiştir (Alp, 2000, s. 62). Evin babasının toplumdaki ayrıcalığının sınırsız olmadığı anlaşılmaktadır. Ancak eşi ve çocukları üzerindeki hakimiyeti farklıdır.

Hitit toplumu ataerkil olmasına rağmen erkeğin ailede mutlak egemen olmadığı görüşünde olanlar vardır. Kadınların ailede ve toplumsal hayatta etkin bir rol oynadığı ileri sürülmüştür (Doğan, 2019, s. 119). Kadın ile erkek arasındaki eşitsizlik Hitit Kanunlarının boşanmaya ilişkin hükümlerinde görülmektedir (Roth, 1997, s. 220). Kadın erkeği istemediğinde erkeğin toprağı ve çocukları alacağı, kadının ise çocuklara karşılık bir ücret alacağı hükmü vardır (26a). Erkek kadını boşadığında ise kadını satacağı düzenlenmiştir (26b). Bu hükümlerin metinlerinde eksiklikler vardır. Erkeğin boşanma durumunda kadına bir şeyler vermesinden bahsetmektedir ama o kısım eksiktir. Aynı şekilde erkeğin boşadığı karısını satması bir şarta bağlanmış görünmektedir ama o kısım da eksiktir. Yine de genel hatlarıyla erkeğin üstün bir konumda olduğu ve boşanma sonrası şarta bağlı olarak eşini satabildiği anlaşılmaktadır. Hitit Kanunlarında karısını başka erkekle ilişki halinde yakalayan koca her ikisini de öldürdüğü takdirde suç işlemiş sayılmamıştır (197). Bu hükümde babanın karısını öldürme yetkisi zina suçunun bir yaptırımıdır.

Kil tabletlerdeki bazı düzenlemeler babanın çocukları üzerindeki yetkilerine ilişkindir. Babanın ateşe düşürerek ölümüne sebep olduğu kişi karşılığında oğlunu tazminat olarak vermesi tabletlerde yer almıştır (44a). Tabletler göre baba çocuklarını satma hakkına sahiptir (m. 48). Kozak tabletlerdeki “babanın kızını damada vereceğı” şeklindeki ibarelerin babanın çocuklar üzerindeki hakimiyetinin göstergesi olduğunu dile getirmiştir (Kozak, 2015, s. 154). Telipinu Fermanı'nda babaları hayatta iken hisse talep eden çocukların evden atılması ve hissesinden mahrum kalması istenmiştir. III. Hattusili çocukken babası tarafından tanrıçaya hizmet etmesi için verildiğinden bahsetmiştir (Alp, 2000, s. 64, 134). Bu verilerden babaların çocukları üzerinde birtakım yetkilere sahip olduğu anlaşılmaktadır.

3.5 Çinlilerde baba anlayışı

Çinlilerde aile yapısı ataerkindir ve atalara ibadet anlayışı vardır. Baba ilerde kendisine ibadet edilecek bir kişi olduğundan otoritesi sınırsızdır (Mahmud Esad, 2012, s. 95; Okandan, 1951, s. 33). Çin'in Fukien bölgesinde kadının evlenirken satın alındığı, dolayısıyla kocanın daha sonra eşini satabileceğı belirtilmiştir (Goody, 1990, s. 55). Ancak eşin durumuna ilişkin başka örneklerle rastlanmamıştır. Bu örneğin genel olduğu şüphelidir.

Babanın sınırsız otoritesi karşısında çocukların en önemli görevi saygı göstermektir. Babanın çocuklarını terbiye ederken ve eğitirken yetkisi sınırsız olmuş, sonucu ölüm olsa da cezalandırılmamıştır. Aslında babanın çocuğunu kasten öldürmesi ceza gerektirmiştir; ancak uygulamada babalar cezalandırılmadığı için çocuklarını öldürmeleri gelenek haline gelmiştir (Okandan, 1951, s. 34).

Baba çocuklarını satma hakkına sahip olmuştur. Çocuğun satılabilmesi için rızası aranmıştır. Ancak baba fakir düştüğü için çocuğunu satmak istediğinde rıza olmasa da satma yetkisi olmuştur (Bozkurt, 1981, s. 69; Ekinci, 2011, s. 107; Kozak, 2015, s. 503; Mahmud Esad, 2012, s. 95-96, 100; Okandan, 1951, s. 34-35).

Babasını öldüren çocuk kasıt varsa işkence edilerek, kasıt yoksa işkencesiz öldürülmüştür. İşlediği suçtan dolayı anne veya babası intihar etmek zorunda kalan çocuğun cezası da ölümdür (Okandan, 1951, s.33).

3.6 Hint medeniyetinde baba anlayışı

Hintliler maderşahi anlayışa sahip ender medeniyetlerden biridir. Diğer medeniyetler etkileylene kadar kadınların çok eşli olması görülmüştür. Daha sonra ataerkil anlayış yerleşmiştir. Baba atalara ibadet ritüelini yönetmiştir (Ekinci, 2011, s. 82-83; Okandan, 1951, s. 56).

Babanın kadın ve çocuklar üzerinde bir otoritesi vardır. Brahmanizm inancında babaya tanrısal bir görev olarak dini törenleri yönetme görevi verilmiştir. Ancak Hintlilerde baba, mutlak egemen babanın sahip olduğu genişlikte yetkilere sahip değildir. Apastamba Mecellesi babanın çocuk hediye etmesini ve bir çocuğu hediye kabul etmesini, çocuğunu satmasını ve başkasının çocuğunu satın almasını yasaklamıştır (Okandan, 1951, s. 56). Brahmanların şerefli kabul ettikleri nikah usullerinde kızın evleneceği kocayı babası seçmiştir. Şerefli görülmeyen bazı nikah usullerinde baba kızını para veya mal karşılığında satmıştır (Arsal, 1948, s. 44).

Aryan kabile reisleri, kendilerini eşlerinin ve çocuklarının sahibi olarak görmüşlerdir. Gerekirse onları atmak ve satmak yetkileri vardır (Kozak, 2015, s. 364). Manu Kanunlarında kadının satım veya terk hallerinde dahi kocasının egemenliğinden çıkamayacağı yer almıştır (Mahmud Esad, 2012, s. 147). Pek çok medeniyette olduğu gibi babaların çocuklarını ve evlatlıklarını borçlarına karşılık köle olarak verme veya satma yetkisi vardır (Bozkurt, 1981, s. 68).

3.7 İran medeniyetinde baba anlayışı

Kadim İran’da her bir aile grubunun belirli namla anılan bir atası bulunmuştur. Bu aile gruplarının reisleri aile üyeleri üzerinde geniş yetkilere sahip olmuştur. Aristo İran aile reisinin eşi ve çocukları üzerindeki egemenliği tiranlık olarak nitelemiştir. Bu egemenlik öldürme dahil yetkileri içermiştir (Mahmud Esad, 2012, s. 163).

Babanın aile üyeleri üzerinde sınırsız bir yetkisi bulunmuştur (Schneider, 2007, s. 369). Baba otoriter bir konumdadır. Eş ve çocuklar babaya saygı ve itaat ile yükümlüdür (Arsal, 1948, s. 77; Kozak, 2015, s. 343; Tanilli, 2009a, s. 157). Babaya itaat etmeyen çocuklar mirastan mahrum bırakılmıştır (Okandan, 1951, s. 218).

3.8 Antik Yunan medeniyetinde baba anlayışı

Antik Yunan’da aile, aile evi ve ev eşyaları “oikos” kelimesiyle ifade edilmiştir (Macdowell, 1989, s. 10). Aile baba, anne ve çocuklardan oluşan çekirdek aile şeklinde anlaşılmamıştır. Aynı atadan gelen çekirdek ailelerin oluşturduğu “genos” adlı geniş aile grupları aile olarak anılmıştır. Genos şefi dini ve dünyevi lider olarak görülmüştür. Dini törenleri yönetme, tanrılara kurban sunma, diğer genoslarla ilişkileri yürütme yetkileri ve bütün ekonomik varlıklar genos şefine ait olmuştur. Genos şefi genos üyeleri üzerinde mutlak egemenlik yetkisine sahiptir (Arsal, 1948, s. 139; Okandan, 1951, s. 275). Baba, doğumundan sonra çocuğu genos içine kabul etmezse bir moloz yığınının üstüne bırakmıştır (Tanilli, 2009a, s. 288). Genos şefi yargı yetkisine

de sahip olmuştur. Suç işlediği düşünülen kişiler genos şefinin başkanlığında bir kurum tarafından yargılanmıştır. Genos şefinin suçluları köle olarak satabilme ve kişiyi genos dışına çıkarma yetkileri vardır (Okandan, 1951, s. 276).

Sitelerin kurulmasından sonra genosların yapısı bozulmuş, çekirdek aile anlayışı hakim olmuştur. Bu dönemde genos şefinin yetkileri aile babasına geçmiştir. Babanın karısı ve çocukları üzerinde mutlak yetkileri sürmüştür. Karısını başka bir erkekle yakaladığında öldürme hakkına sahip olmuştur. Baba çocuklarını da istediği gibi cezalandırabilmiş, köle olarak satabilmiştir (Okandan, 1951, s. 276-277). Solon MÖ 593 yılında yaptığı kanunla babanın çocuklarını köle olarak satma ve öldürme yetkilerini kaldırmıştır. Ancak uygulamada bu yetkiler varlığını sürdürmüştür. Baba işgal olunan kızını köle olarak satabilmiş, oğlunu reddedip mirasından mahrum bırakabilmiştir (Arsal, 1948, s. 134; Okandan, 1951, s. 277-278).

Diğer Antik Yunan sitelerinden farklı bir anlayışın var olduğu Isparta sitesi, babaya karısı ve çocukları üzerinde mutlak egemenlik yetkileri vermemiştir. Aile üyeleri sitenin otoritesine tabi olmuş, cezalandırma yetkisi sitenin kendisinde bulunmuştur (Okandan, 1951, s. 278). Çocuklar altı yaşında anne ve babadan alınıp, devlet tarafından eğitilmişlerdir (Tanilli, 2009a, s. 226).

3.9 Roma medeniyetinde baba anlayışı

Roma'da toplum ailelerden oluşmuştur. Roma vatandaşları bir aile babasının hakimiyetinde bulunan "alieni iuris" vatandaş ve bulunmayan "sui iuris" vatandaş olarak ayrılmıştır. Baba kavramının karşılığı "pater familias"tır. Türkçe literatürde "aile babası" olarak kullanılan pater familias aile grubu üzerinde mutlak egemen konumdadır. Roma ailesi babanın sahip olduğu yüksek statü ile tanınmıştır. Baba ailenin rahibi olarak ev tanrılarına ve atalara ibadeti de düzenlemiştir (Arsal, 1948, s. 182; Bardis, 1963, s. 231; Ekinci, 2011, s. 178).

Pater familiasın aile üyeleri üzerindeki yetkisi baba otoritesi olarak çevrilebilecek patria potestas kavramıyla karşılanmıştır. Aile babası çocukların evliliklerine karar vermiş, mallarını yönetmiştir. Yetişkin, ayrı evi olan erkek çocukların tüm malvarlıkları da babalarına ait olmuştur. Pater familias çocuklarını kırbaçlama, sürgün etme ve köle olarak satma yetkilerine sahiptir. Hatta çocuklarını öldürmesine izin verilen dönemler olmuştur (Bardis, 1963, s. 231; Sütken, 2019, s. 80). Pater familias yeni doğan çocukların yaşayıp yaşamayacağına karar vermek, evlenecek kızları satmak, erkek çocukları köle olarak vermek, kurallara aykırı davranışları kovmak veya cezalandırmak, mallarda tasarruf etmek gibi yetkilere sahip olmuştur (Tanilli, 2009a, s. 353; Schneider, 2007, s. 369). Aile babası aile üyelerinden birinin ölümüne karar verdiğinde, aynı klan mensup aile reislerinin görüşlerini almıştır. Ancak aile babası bu görüşlerle bağlı değildir (Arsal, 1948, s. 182). Bizans döneminde babanın çocuklar üzerindeki etkisi zayıflamış, reşit olan erkek çocuklar bağımsız hareket etme özgürlüğüne kavuşmuştur (Mitchell, 2007, s. 53).

Patria potestasın hukuki niteliği konusunda üç görüş ön plana çıkmıştır. Bir görüşe göre bir tür mülkiyet hakkı, diğer görüşe göre mutlak bir hakimiyet hakkı, üçüncü görüşe göre ise Roma'ya özgü bir hakimiyet hakkıdır. Patria potestası mülkiyet hakkı olarak görenler pater familiasın aile üyeleri üzerindeki geniş yetkilerini ve aile üyelerinin rei vindicatio adlı istihkak davası ile istenebilmesini gerekçe göstermişlerdir. Hakimiyet hakkı olarak görenler ise Roma ailesini devletin küçük benzeri olarak düşünmüşler ve aile reisini bu küçük devletin başkanı kabul etmişlerdir. Üçüncü görüşü savunanlar hakimiyet hakkının sadece Roma vatandaşlarına ait olduğuna ilişkin düzenlemeye dayanmışlardır (Kayak, 2018, s. 270-271).

Patria potestas kadınlar üzerinde "manus" kurulması ile gerçekleşmiştir. Manus aile babasına karısı üzerinde egemenlik sağlamıştır. Manus, aile babasının karısını koruma yükümlülüğünü de içermiştir. Manus, kadının statüsü artıkça zayıflamış ve zamanla ortadan kalkmıştır (Bardis, 1963, s. 231).

On İki Levha Kanunları aile yapısını değiştirmemiş, pater familiasın yetkileri korunmuştur (Arsal, 1948, s. 182; Okandan, 1951, s. 459). Ancak zamanla pater familiasın otoritesinin zayıfladığı ve aile yapısını değiştirmek üzere çeşitli girişimler yapıldığı

anlaşılmaktadır. Ancak pater familias yetkilerini tekrar vermek isteyenler de olmuştur. Bu durum literatürde patria potestas otoritesinin kalkması ve tekrar gelmesi konularında bir karışıklığa ve birbirine zıt bilgilerin bulunmasına yol açmıştır. Örneğin Tanilli Cumhuriyet döneminde (MÖ 509- MÖ 27) babanın haklarının kısıtlandığını ve Principatus döneminde (395-476) Augustus’un aile düzenini tekrar kurmak isteyerek, pater familias aile üyelerini öldürme yetkisini yeniden verdiğini ileri sürmüştür (2009a, s. 458). Bazı Roma hukuku araştırmacıları ise öldürme yetkisinin Principatus döneminde yasaklandığını, hatta 5. yüzyıldan itibaren çocuğunu öldürenlere ceza verildiğini belirtmişlerdir (Erdoğan, 1995, s. 122; Koschaker ve Ayiter, 1977, s. 328). Bebek öldürme anlayışı da Roma’da yaygındır. Romalılar ilk kez MS 3. yüzyılda bebek öldürmeyi kanunla yasaklamaya çalışmışlar, ancak uygulama devam etmiştir (Bardis, 1963, s. 232).

Çocukların satılmasını Diocletianus (h. 284-305) yasaklamış, Constantinus ise 313 yılında tekrar serbest bırakmıştır. Justinianus (h. 527-565) çocukların satılmasını aşırı yoksulluk durumlarıyla sınırlandırmış ve babaya çocuklarını geri alma hakkı tanımıştır (Schneider, 2007, s. 369). Tanilli de Constantinus döneminde baba ve annenin çocuklarını satmalarına izin verildiği görüşündedir (2009a, s. 516). Çocukların malları üzerindeki yetkilerinin de zamanla sağlandığı görülmüştür. Justinianus döneminde aile üyeleri bağımsız hale gelmişler ve hukuki ehliyeteye sahip olmuşlardır (Ekinci, 2011, s. 177-178).

4 Mutlak Egemen Babanın Yetkileri ve Kapsamı

Mutlak egemen babayı, baba kavramından ayıran ve mutlak egemen baba tanımında bulunması gereken özellik sahip olduğu olağanı aşan yetkileridir. Çalışma sırasında tespit ettiğimiz yetkiler öldürme, köle olarak satma, kiraya verme, rehin verme, tazminat olarak verme, el kesme, kulak kesme, göz çıkarma, kırbaçlama, reddetme, evden kovma, sürgün ve malvarlığında tasarruf etme şeklinde yetkililerdir.

Baba mutlak egemen yetkilerini aile üyeleri üzerinde kullanmıştır. Bu sebeple aile üyelerinin tespiti önemlidir. İlk Çağ medeniyetlerinde geniş aile anlayışının baskın olduğu anlaşılmaktadır. Karı, koca ve çocuklardan oluşan çekirdek aile dışında köle, evlatlık, gelin, torun gibi kişiler aile üyeleri arasında sayılmıştır. Örneğin Mısır’da köle ve evlatlık aile reisinin mutlak yetkisine tabi olmuştur (Mahmud Esad, 2012, s. 57-59). Mezopotamya’da ailenin evli çift, çocuklar, köleler ve yardımcılarından oluştuğu görülmektedir (Johns, 1904, s. 119). Çekirdek aile tipinin yanında evlenmiş çocuklar ile onların eş ve çocuklarının ve bazı akrabaların dahil olduğu geniş aile de Mezopotamya’da uygulanmıştır (Közbe, 2001, s. 28). İbranilerde ailenin baba, anne, çocuklar, evlenmiş erkek çocukların eşleri ve çocukları ile hizmetçilerden oluştuğu görülmektedir (Dutcher-Walls, 2009, s. 3). İran’da evlenip ayrılmamış olan erkek ve kız kardeşlerin de aile reisinin egemenliği altında olduğu kabul edilmiştir (Mahmud Esad, 2012, s. 163). Antik Yunan ailesini de anne, baba ve çocuklardan ibaret görmek mümkün değildir. Oikos kavramı içerisinde evde yaşayan bütün insanların olduğu kabul edilmiştir. Sadece kölelerin aileye dahil olması Atinalıların genel yaklaşımına uymadığından şüphelidir (Macdowell, 1989, s. 15; Cox, 1998, s. xvii). Roma ailesi ev birliğini ve egemenlik ilişkisini esas alan, doğumla veya hukuki sebeple, aynı baba egemenliği altında toplanan kişilerden oluşan topluluktur (Sütken, 2019, s. 71). Roma’da aile eş, oğullar, evlenmemiş kızlar, oğulların eşleri ve çocukları ile kölelerden oluşmuştur (Bardis, 1963, s. 225; Doğancı ve Kocakuşak, 2014, s. 234; Kayak, 2018, s. 253). Aile babasının karısı, çocukları, torunları, evlatlıkları ve gelinleri hukuki bakımdan hiçbir hakka sahip değildir (Ekinci, 2011, s. 177). Babanın aileye katılmış olan kişiler (klientler) ve azat ettiği köleler üzerinde de mutlak egemenlik yetkisi vardır (Arsal, 1948, s. 182). Aile babasının “patria potestas” adı verilen yetkisi doğumla, adoptio ve adrogatio adlı evlat edinme yollarıyla, legitimatio adlı nesebin düzeltilmesi işlemiyle kurulmuştur (Sütken, 2019, s. 81). Çalışmamızda aile babasının karısı ve çocukları üzerindeki yetkileri üzerinde yoğunlaşmıştır. Çünkü incelediğimiz hukuki düzenlemeler ve ikincil çalışmalar çekirdek aile üzerine yoğunlaşmıştır. Bunun sebebi babanın karısı ve çocukları üzerindeki mutlak yetkilerinin diğer aile üyeleri üzerinde evleviyetle var olduğunun düşünülmesi olabilir.

Babanın aile üyeleri üzerindeki yetkisinin ne zamana kadar sürdüğünü tespit etmek de her zaman kolay değildir. Örneğin Mezopotamya’da kız çocukları nişanlandıktan ve erkekler evlendikten sonra baba evinde kalmaya devam etmiştir. Evlenen çocuğun bir çocuk sahibi olmasının onu baba egemenliğinden çıkarıp çıkarmadığı da tespit edilememiştir (Johns, 1904, s. 149). Roma’da ise patria potestas yetkisi çocukların ergin olması ile sona ermemiş, aile babası ölene kadar devam etmiştir (Kayak, 2022, s. 253).

Mutlak egemen babanın yetkileri arasında en önemlisi elbette öldürme yetkisidir. Babanın çocuklarını öldürme yetkisinin İbrani, Çin, İran, Antik Yunan ve Roma medeniyetlerinde olduğu görülmektedir. Çocuklar için anne babaya asi olmak ve onları dövmek, kadınlar için zina halinde yakalanmak öldürülme gerekçeleri arasındadır. Ancak babanın gerekçe göstermeden de çocuklarını öldürme yetkisini kullandığı bazı medeniyetler vardır. Örneğin Antik Yunan’daki gibi doğum sırasında terk edilen bebeğin (Tanilli, 2009a, s. 288) ölümünde makul bir gerekçe elbette yoktur.

Mutlak egemen baba kavramındaki yetkilerin bazıları doğrudan babanın egemenliği ile ilgili görünmemektedir. Örneğin babanın çocuklarını öldürme yetkisi, sosyal ve dini yönleri olan bir kurban ritüelinden kaynaklanabilir (Arbel, Burns, Cousland, Menkis, Neufeld, 2015). Zina ilişkisi sonucu doğan veya olağan dışı fiziksel özelliklerinden dolayı öldürülen çocuklar olmuştur. Orta Çağ Yahudi toplumunda bebeklerin ve çocukların çeşitli dini sebeplerle anneleri veya babaları tarafından öldürüldükleri anlaşılmaktadır (Baumgartner, 2004, s. 174).

Babanın mutlak yetkilerinden önemli bir kısmı ekonomik gerekçelere dayanmaktadır. Aile üyelerini köle olarak satma, kiraya verme, rehin bırakma ve tazminat olarak verme yetkileri ekonomik niteliklidir. Ölüm yaptırımı bütün medeniyetlerde olmasa da ekonomik gerekçeli bu yaptırımlar hemen her medeniyette vardır. Çünkü bütün medeniyetlerde kölelik kurumu yerleşmiştir ve borç sebebiyle kölelik olağan görülmektedir. Hatta çocukların köle olarak satılması, onların aleyhine görülmemiştir. Zengin bir aileye köle olarak satılan çocuğun hayatını güvence altına aldığı düşünülmüştür (Johns, 1904, s. 173).

Babanın yetkileri arasında fiziksel cezalar bazı medeniyetlerde görülmüştür. Hammurabi Kanununda (m. 192-193-195) dilini kesmek, gözünü çıkarmak ve elini kesmek yetkileri babaya tanınmıştır. Orta Assur Kanununda aile babasının karısını dövmek, kulağını kesme, gözünü çıkarma, saçını yolma gibi yetkileri hüküm altına alınmıştır (Tablet A, m. 59). Roma’da pater familiasın çocuklarını kırbaqlama yetkisinden bahsedilmektedir (Bardis, 1963, s. 231).

Babanın reddetme, evden kovma, sürgün etme, mirastan mahrum bırakma, malvarlıklarını yönetme gibi yetkileri ise öldürme, satma ve fiziksel yaptırım uygulama gibi yetkilerine nazaran daha hafif yetkililerdir.

Sonuç

Ataerkil yapı tarih boyunca pek çok medeniyette baskın olmuştur. Ataerkil yapının erkeklerin üretimdeki rolünün artmasından sonra ortaya çıktığı düşünülmektedir. Ortaya çıkışından itibaren ataerkil anlayışın en çok etkilendiği konulardan biri aile hukukudur. Ataerkil anlayış aile ilişkilerini şekillendirmiş ve aile bireylerini etkilemiştir. Aile babasının eşi ve çocukları üzerinde geniş yetkilere sahip olduğu mutlak egemen baba anlayışı istisnalar dışında İlk Çağ medeniyetlerinde var olmuştur. İncelediğimiz dokuz İlk Çağ medeniyetinden yedisinde mutlak egemen baba anlayışının bulunduğu söylenebilir. Mısır ve Hint medeniyetlerinde belirli dönemlerde ve gruplarda babanın yetkileri artmış olsa da baskın bir mutlak egemen baba anlayışı yoktur. Antik Yunan medeniyetinde Atina sitesinde mutlak egemen baba varken, devletçi bir anlayışı olan Isparta sitesinde ise yetkiler babaya değil devlete ait olmuştur.

Mutlak egemen bir baba figürünün ortaya çıkmasında inanışlar, sosyal yapı gibi çeşitli etkenler rol oynamıştır. Akgündüz ilkel toplumların ölümden sonra hayata inandıklarını, ölen ataları için bir şeyler yapmaya devam ettiklerini ve bunun zamanla ibadet ritüellerine dönüştüğünü ileri sürmüştür. Atalara ibadet kültürü, bu ibadete aracılık yapan ve ölünce kendisi de

ibadet edilecek bir ataya dönüşecek olan babayı ailede her çeşit otorite kaynağı haline getirmiştir (Akgündüz, 1991, 28). Akgündüz’ün tespiti birçok medeniyet bakımından doğrulanmaktadır. Atalara ibadet kültürünün İlk Çağ’da yaygın olduğu görülmektedir. Kurallar için önemli bir meşruiyet kaynağı olan inancın, babanın öldürme, cezalandırma, köle olarak satma gibi olağanüstü yetkilerine meşruiyet kazandırdığı anlaşılmaktadır.

Mutlak egemen baba figürünün ortaya çıkmasında kadına verilen değer de etkenler arasında görülebilir. Örneğin Galanti, Sami kökenli kanun koyucuların kurallarını karşılaştırdığı eserinde, Sami kökenli Babillilerin, İbranilerin ve Arapların kadını alınıp satılan bir mal gibi kabul ettiğinden bahsetmektedir (Galanti, 2002, s. 25). Kadının mal olarak görüldüğü bir anlayışta, kadına zarar verilmesini veya öldürülmesini olağan görmüşlerdir.

Borç sebebiyle kölelik Antik medeniyetlerin hemen hepsinde, Roma, Mısır, Sasani, Yahudi ve Hristiyan hukuklarında var olan bir uygulamadır (Schneider, 2007, s. 361). Baba sadece karısını ve çocuklarını değil, kendisini de borca karşılık esarete bırakabilmiştir. Ancak babanın sorumsuz kalıp çocuklarını köle olarak verdiği örnekler çoğunluktadır. Babanın toplumdaki konumu borca karşılık daha çok çocukların köle yapılmasına etki etmiştir. Mezopotamya’da annenin çocuklar karşısında konumu baba ile benzerdir. Çocukların anneyi reddetmesi de suç sayılmış ve köle olarak satılma yaptırımıyla karşılanmıştır (Johns, 1904, s. 149-150). Çocukları borç sebebiyle satma yetkisinin baba ile birlikte anneye de verildiği örnekler, kölelik kurumunun varlığıyla ilgili görülebilir. Çünkü kaynaklarda çocukların kaçırılarak köle olarak satılması vakaları da çok fazladır. Borç sebebiyle kölelik doğrudan babanın egemenliği ile bağlantılı olmayabilir. Borcun durumuna göre aile üyelerini kiralık çalıştırma, rehin bırakma gibi satmaya göre hafif uygulamalar da vardır.

Mutlak egemen baba figürü en geniş yetkilerle Roma’da vardır. Günümüze ulaşan en eski kanunların bulunduğu Sümerlerde babanın yetkileri çok çeşitli değildir ve köle olarak satmakla sınırlıdır. Hititlerde de durum Sümerlere benzerdir. Babil kanunlarında babanın yetkilerine evden kovma, dilini kesme, gözünü çıkarma, elini kesme, mallarında tasarruf etme gibi yetkiler eklenmiştir. İbrani, Çin, İran ve Antik Yunan medeniyetleri babaya aile üyelerini öldürme yetkisi vermiştir. Roma medeniyeti ise pater familiasa öldürme dahil bütün medeniyetlerdeki farklı yetkileri vermiştir. On İki Levha Kanunlarında yer alan yetkiler, çeşitli imparator emirnameleri ile düzenlenmiştir.

Mutlak egemen baba anlayışı dini inanışlarda ve sosyal yapıda meydana gelen değişikliklerle zayıflamıştır. Bazı medeniyetlerde Orta Çağ’da süren uygulamalar olmuştur. Hatta 19. yüzyıla kadar ulaşan etkilerden söz etmek mümkündür (Akgündüz, 1991, s. 34; Miers, 2004, s. 2). Ancak bu uygulamaların oldukça azaldığı ve istisna düzeyine düştüğü anlaşılmaktadır. Bu sebeple mutlak egemen baba anlayışının bir İlk Çağ anlayışı olduğunu söylemek yanlış olmaz.

İlk Çağ’da babanın mutlak yetkilerinin toplumlarda olağan görüldüğü ve hukuki düzenlemelere konu olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle Hammurabi Kanunu başta olmak üzere Mezopotamya kanunlarında babanın yetkilerini görmek mümkündür. Tevrat çocuklara ölüm cezası verilmesine ilişkin hükümler içermektedir. Roma’da On İki Levha Kanunları ve imparator emirnameleri konuyu düzenlemiştir. Günümüzden bakınca olağan dışı olarak nitelediğimiz bazı yetkiler, yetkiye maruz kalanlar tarafından dahi olağan görülmüştür.

Aile hukukunun bugününü anlamak için İlk Çağ aile anlayışına bakmak gereklidir. İlk Çağ hukuki düzenlemeleri aile hukukunun farklı başlıklarında zengin içeriklere sahiptir. Hukuki düzenlemeleri dini, sosyal, ekonomik yönleriyle sebep sonuç ilişkisi içerisinde incelemek hem geçmiş hem bugünü anlamayı kolaylaştırmaktadır. Metinleri çözümlenmiş İlk Çağ hukuki metinleri hukukçuların ilgisini beklemektedir.

5 Kaynakça

Akgündüz, A. (1991). *Umumi hukuk tarihi ders notları*. Konya: Mimoza Yayınları.

- Allen, T. D. (2008). *The Ancient Egyptian family: kinship and social structure*. New York: Routledge.
- Alp, S. (2000). *Hitit çağında Anadolu: Çiviyazılı ve hiyeroglif yazılı kaynaklar*. İstanbul: Tübitak Yayınları.
- Anderson, M. (1980). *Approaches to the history of the Western family*. London: The Macmillan Press Ltd.
- Arbel, V. D., Burns, P. C., Cousland, J. R. C., Menkis, R., Neufeld, D. (2015). *Not sparing the child: Human sacrifice in the ancient world and beyond*. London: Bloomsbury.
- Aries, P. (1962). *Centuries of childhood: A social history of family life* (Robert Baldick, Fransızcadan İngilizceye Çev). New York: Alfred A. Knopf.
- Arsal, S. M. (1948). *Umumi hukuk tarihi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Arsal, S. M. (2014). *Türk tarihi ve hukuk*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Baber, R. E. (1935). Marriage and family life in Ancient Egypt. *Social Forces*, 13(3), 409-414.
- Bardis, P. D. (1963). Main features of the Ancient Roman family. *Social Science*, 38(4), 225-240.
- Baumgarten, E. (2004). *Mothers and children: Jewish family life in medieval Europe*. New Jersey: Princeton University Press.
- Bozkurt, G. (1981). Eski hukuk sistemlerinde kölelik. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 38(1), 65-103. https://doi.org/10.1501/Hukfak_0000000803
- Bryce, T. (2003). *Hitit dünyasında yaşam ve toplum* (Müfit Günay, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- De Souza, G. B., ve Klingbeil, M. G. (2014). You are my son: God as father in Psalms and Ancient Near Eastern Iconography. *Revista Hermeneutica (descontinuada)*, 14(1), 91-114.
- Doğan, E. (2019). *Hitit hukuku*. Ankara: Güncel Yayıncılık.
- Doğancı, K., Kocakuşak, F. (2014). Eski Roma ailesinde “pater familias” ve “patria potestas” kavramları. *U. Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(27), 233-250.
- Ekinci, E. B. (2011). *Hukukun serüveni*. İstanbul: Arı Sanat Yayınları.
- Erdoğan, B. (1995). *Roma hukuku*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Galanti, A. (2002). *Üç Sami kanun koyucu* (Eyyüp Tanrıverdi, Haz.). İstanbul: Anka Yayınları.
- Goody, J. (1990). *The oriental, the ancient and the primitive: systems of marriage and the family in the pre-industrial societies of Eurasia*. New York: Cambridge University Press.
- Jacob, B. (1923). The Decalogue. *The Jewish Quarterly Review*, 14(2), 141-187. <https://doi.org/10.2307/1451172>
- Johns, C. H. W. (1904). *Babylonian and Assyrian laws, contracts and letters*. New York: Charles Scribner's Sons.
- Kayak, S. (2018). Roma hukukunda aile kurumu. *Hacettepe HFD*, 8(2), 249-302.
- Kayak, S. (2022). Arkaik dönem Roma toplumunda hukuki statüsü bakımından çocuk. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXVII(1), 245-275. <https://doi.org/10.18513/egetid.1148745>
- Korkmaz, S. (2024). *Uygur hukuku: IX-XIV. asır Uygur hukuk vesikalarına göre*. Ankara: Adalet Yayınevi.
- Koschaker, P., Ayiter, K. (1977). *Modern özel hukuka giriş olarak Roma özel hukukunun ana hatları*. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.

- Kozak, İ. E. (2015). *Kadim dönemler genel hukuk tarihi*. Konya: Palet Yayınları.
- Közbe, G. (2001). Mezopotamya’da aile ve evlilik. *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, (103-104), 27-33.
- Kraemer, S. (1991). “The origins of fatherhood: An ancient family process.” *Family Process*, 30(4), 377-392.
- Kramer, S. N. (2002). *Tarih Sümer’de başlar*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Macdowell, D. M. (1989). The oikos in Athenian law. *The Classical Quarterly*, 39(01), 10-21.
- Madajczak, J. (2017). Life-Giver: the Pre-Hispanic Nahua Concept of “Father” through Colonial Written Sources. *Ancient Mesoamerica*, 28(2), 371-381.
- Mahmud Esad Efendi (2012). *Tarih-i ilm-i hukuk*. Haz. Fethi Gedikli ve diğerleri. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Maynes, M. J., Waltner, A. (2012). *The family: A world history*. New York: Oxford.
- Miers, S. (2004). Slavery: A question of definition. *Structure of slavery in Indian Ocean Africa and Asia* (ss. 1-15). Routledge.
- Mitchell, L. E. (2007). *Family life in the middle ages*. Connecticut: Greenwood Press.
- Nişanyan, S. *Nişanyan sözlük*. nisanyansozluk.com/kelime/baba (Erişim Tarihi: 18.05.2025)
- Okandan, R. G. (1951). *Umumi hukuk tarihi dersleri*. İstanbul: Fakülteler Matbaası.
- Richardson, M. E. J. (2004). *Hammurabi’s Law*. London: T&T Clark International.
- Roth, M. T. (1997). *Law collections from Mesopotamia and Asia minör* (Vol. 6). Atlanta: SBL Press.
- Schaps, D. M. (1998). What was free about a free Athenian woman?, *Transactions of the American Philological Association*, (128), 161-188.
- Schloen, J. D. (2001). *Patrimonialism in Ugarit and the ancient near east*. Indiana: Eisenbrauns.
- Schneider, I. (2007). Freedom and slavery in early Islamic time (1st/7th and 2nd/8th centuries). *al-Qantara*, 28(2), 353-382.
- Sünbül, N. (2020). Eski Mezopotamya hukukunda aile ve evlilik. *OANNES- Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 99-113.
- Sütken, E. (2019). Roma aile hukukunda patria potestas. *Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 5(1). 67-100.
- Tanilli, S. (2009a). *Yüzyılların gerçeği ve mirası I. Cilt İlkçağ: Doğu, Yunan, Roma*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Tanilli, S. (2009b). *Yüzyılların gerçeği ve mirası II. Cilt Ortaçağ: Feodal Dünya*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Tevrat. kutsalkitap.info.tr (Erişim Tarihi: 01.06.2025).
- Tosun, M. ve Yalvaç, K. (1989). *Sumer, Babil, Assur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Üçok, C., Mumcu, A. ve Bozkurt, G. (2017). *Türk hukuk tarihi*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Van der Toorn, K. (2008). Family religion in second millenium West Asia (Mesopotamia, Emar, Nuzi). John Bodel and Saul M. Olyan (Eds), *Household and family religion in antiquity* içinde (20-36). Malden: Blackwell Publishing.
- Westermann, W. L. (1955). *The slave systems of Greek and Roman antiquity*. Philadelphia: American Philosophical Society.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.